

Boerejode is saam met die Boerekrygers na kampe soos Bermuda, St. Helena, Ceylon, Indië en Madras gestuur waar hulle die tyd op allerande wyses verwyl het. In die kamp op St Helena was S. Zwarenstein van Lichtenburg byvoorbeeld die skaakkampioen,²¹⁴ waar hy teen Boerejode soos I. Norden, I. Golding en P. Woolf meegeding het.²¹⁵ Golding het onthou dat die Joodse gevangenes aldaar 'n goeie onderlinge verhouding gehad het en met mekaar Jiddisj gepraat het. Hulle het ook die Joodse feesdae onderhou en tydens *Yom Kippur*, die dag van Verootmoediging, gevas. Tydens Paasfees het eerwaarde Bender van Kaapstad, op versoek van kommandant S. Eloff, Kruger se kleinseun, gesorg dat die Joodse gevangenes op St. Helena, *matzos* en ander feestelike Joodse lekkernye gehad het.²¹⁶ In die kamp op Ceylon het Boerejode soos M. Sack, N. Stein, B. Wainer en een Joffee vanweë hulle ingeperktheid goeie vriende geword. Sack wat een van veldkornet H. Botha se manskappe was, het in die kamp goed bevriend geraak met 'n Piet Kruger wat op die bed langs hom geslaap het en na bewering 'n seun van die ZAR se Staatspresident was.²¹⁷ Hierdie stelling van Sack het A. van Belkum egter bevraagteken aangesien die President se seun Piet, wat hy goed geken het, nooit 'n krygsgevangene was nie.²¹⁸ Sack wat tydens die kommandolewe deur sy medekrygers "die mak Joodjie" genoem is, was in die kamp met boksgevegte bedrywig. Om die lang vervelige ure te verwyl het hy speelgoed gemaak wat hom in later jare goed te pas gekom het toe hy 'n speelgoedonderneming op die been gebring en bedryf het.²¹⁹ Joodse Boerekrygers se lojaliteit aan die Boere was opmerklik en heelwat van hulle het as bittereinders moeilik die stryd gewonne gegee. Sò het E. Kaufman van Ermelo byvoorbeeld gewei om die eed van neutraliteit af te lê toe hy gevange geneem is en verkies het om eerder as 'n krygsgevangene na 'n kamp in die buiteland verban te word.²²⁰ Briefe van krygsgevangenes is ook

²¹⁴ *African Jewish Report*, June 4-11, 1999, p. 8.

²¹⁵ SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, pp. 16-32.

²¹⁶ *De Volksstem*, 28 April, 23 June 1900.

²¹⁷ I. Golding, 'Memories of an Oudstryder'. In *Jewish Affairs*, October 1948, p. 27.

²¹⁸ SAJBD argief: Knipsel, *Togryer*, Marcus Sack. In *Transvaler*, 19 Julie 1948, p. 5.

²¹⁹ SAJBD argief: Dokument SB 16: Piet Kruger.

²²⁰ *Dagbreek en Sondagnuus*, 29 November 1964.

SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, pp. 24, 28.

vryelik deur die Britte onderskep, soos dié wat L. Heiman, 'n Boerejoodse krygsgevangene, aan 'n vriend geskryf het.²²¹

Megevoel met die krygsgevangenes het ook voorgekom. Rabbi Rabinowitz van Kaapstad het in 'n brief sy kommer uitgespreek oor die groot aantal krygsgevangenes in Kaapstad, waaronder ook Boerejode soos A. Abrahamsen, S. Cohen, F. Wywinski en A. Jankowitz was.²²² Rabinowitz was veral besorg oor die krygsgevangenes se dieet aangesien hy beweer het dat hulle net mieliepap sou kry en byna nooit vleis, groente en vrugte te ete gehad het nie. Hy het sy vrees uitgespreek dat hulle "will die of starvation."²²³

Daar was benewens Judelowitz ook talle ander Boerejode wat tydens die oorlog gesneuwel het. Volgens die *Rabinowitz Papers* het een van hulle, ene Van Nierop (Neiroop) "died a hero's death fighting on the side of the Boers" en is in die Joodse begraafplaas te Potchefstroom te ruste gelê.²²⁴ Onder die gesneuweldes was ook M. Fainsinger, wat 'n begaafde musikant was wat per ongeluk deur een van sy kamerade raakgeskiet was, toe hy weens doofheid nie die bevel om stil te staan, gehoorsaam het nie. Nog Jode, soos ene Borachowitz en L. de Wolff, het naby Ladysmith gesneuwel.²²⁵ 'n Boerejood, F. Goldman, was een van 56 krygers wat deur die swart soldate van die "Winburg Native Commando" te Holkranz in Natal op 6 Mei 1902, kort voor die vredesluiting, doodgeskiet is.²²⁶

Hoewel 'n groot aantal Boerejode 'n beduidende rol gedurende die Anglo-Boereoorlog gespeel het, het hulle relatief min erkenning vir hulle dienste verkry. Generaal C. R. de Wet het byvoorbeeld geen erkenning aan die talle Jode wat onder hom geveg het, gegee nie, maar net 'n verspotte onderonsie onthou:

In het bestormen van den vijand hier vind iets amusants plaats. Waar de rotzblokken zeer schaars waren, kwam een Jood naar een Boer, die achter een steen lag. "Verkoop mij jou klip voor een halve kroon," zeide de Jood. "Loop!" riep de Boer. "Ik lig hier self." "Ik zal jou vijftien shilling geven," hield de Jood aan. Hoewel de Boer misschien nooit iets bezat

²²¹ TAB Staaffisier Krygsgevangenes Kaapstad (SOPW) PR/A754/00. Re: L. Heiman, (Jewish) prisoner of war, letter from and to a friend, 1900.

²²² *Ibid*, 17 April 1900.

²²³ *The Cape Times* 29 January, 10 February 1900.

²²⁴ SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, p. 31.

²²⁵ G. Saron and N. Musiker (eds.), *The Jews of South Africa*, 2001, p. 36.

²²⁶ SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, p. 20.

dat zoo schielijk in waarde steeg, had hij op dat oogenblik geen lust om met de Jood handel te drijven...²²⁷

Generaal Hertzog het wel tydens 'n banket in 1929 in Johannesburg verwys na die goeie verhoudings wat tussen die Boere en die Jode bestaan het en geskryf: "During the Boer War, among the most faithful and trusted men on commando, there was almost everywhere to be found a Jew in the ranks of the Afrikaners."²²⁸ In 'n artikel van die *Zionist Record* het Hertzog weer eens waardering getoon en geskryf: "The Jew has been my companion in peace and war."²²⁹

JODE WAT BY DIE BRITSE LEER AANGESLUIT HET

Hoewel daar heelwat Jode was wat by die Boerekommandos aangesluit het, was die meeste Anglo-Jode in Transvaal, lojaal aan die Britte. In hierdie verband haal die historikus, G. Shimoni, die regsgelerde M(anfred) Nathan aan, wat in 1899 aan die *Jewish Chronicle* Londen geskryf het:

It is regrettable to note that there are a few Jews --- fortunately a very few --- who have joined the Boer forces...They are people who do no credit to our race and religion...How Jews have any right other than uphold the cause of England in these matters passes my comprehension.²³⁰

Maar volgens die Britse verslaggewer, Hobson, was dit die Jode in die ZAR en Joodse finansiers in die buiteland wat in besonder daarvoor verantwoordelik sou wees dat die Anglo-Boereoorlog uitgebreek het,²³¹ omdat hulle die ZAR vir hulle self sou wou inpalm. Dié stelling het die Jode in besonder gegrief. Die *Jewish Chronicle* het, as mondstuk vir die Jode in Brittanie, Hobson se siening weerlê deur aan te voer dat die Anglo-Jode getroue Britte was en oor geen "disproportionate amount of financial power" sou beskik nie. Maar die aanwesigheid van *Ostjuden* ofte wel "alien Jews," en die wyse waarop hulle na bewering in die East End van Londen sosiale probleme meegebring het, het die gevestigde Anglo-Jode se aansien geskaad. Die *Ostjuden* wat eenvoudig en armlastig was en wat selfs bereid was om enige werk in moeilike omstandighede te doen, het vir die Britte in die

²²⁷ C. R. de Wet, *De strijd tusschen Boer en Brit*, 1902, p. 14.

²²⁸ G. Saron, Boers, Uitlanders, Jews. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p 208.

²²⁹ SAJBD argief: Knipsel, J. B. M. Hertzog, The Jew has been my companion in peace and war. In *Zionist Record and S. A. Jewish Chronicle*, 21 March, 1969.

²³⁰ G. Shimoni, *Jews and Zionism: The South African experience (1910-1967)*, 1980, p. 67.
²³¹ J. A. Hobson, *The war in South Africa. Its causes and effects*, 1900, p. 11.

werkplek kompetisie ingehou. Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog het heelwat van hierdie *Ostjuden*, met die aanmoediging van die hoofrabbi in Londen, H. Adler, gretig as vrywilligers by die Britse magte aangesluit met die hoop om daardeur sosiale aanvaarding as Britse burgers te verwerf. Adler het ook 'n spesiale gebed opgestel wat in alle sinagoges gebruik moes word. Volgens hierdie gebed is die Allerhoogste se seën op die Britse magte se sukses gevra.²³² In Kaapstad was die ateïs, Goldblatt, se kommentaar op hierdie gebed: "Dr. Hertz (Rabbi) of Johannesburg would have been wise to use the same prayer for Transvaal victory. This would have created considerable confusion in Heaven." Ten spye van Goldblatt se sosialistiese ingesteldheid was hy "carried away by British Jingoism and supported what was after all an imperialist war." Hy het sy lesers daarmee verseker dat "dr. Adler's prayer will certainly be accepted and England will win."²³³ Maar 'n Brits-Duitse Jood, dr. S. Schechter, het tydens 'n diens waar die gebed voorgelees is uitgestap, aangesien hy van mening was dat, "the less God Almighty knows about this dirty business, the better for all of us."²³⁴ Historikus Mendelsohn, het tydens 'n referaat te Unisa in 1998 verduidelik dat hierdie gebed in Hebreeus vertaal is sodat dit Jode in Londen se East End in staat gestel het "to recite them correctly."²³⁵

Joodse individue en firmas in Brittanje wat belang in die ZAR gehad het, het ook mildelike finansiële steun aan die Britse oorlogspoging verleen. Die Londense tak van die firma van Dünkelsbuhler en dié van Barnato Brothers het elk £3 000 bygedra. Die firmas van Mosenthal and Co en S. Neumann het op hulle beurt mildelik tot die *Imperial Yeomanry Hospital Fund*, bygedra.²³⁶ In Julie 1900 het die Gentile P. Fitzpatrick wat in diens van Wernher and Beit se firma, H. Eckstein and Co. was, vir A. Beit in Londen besoek. Tydens hierdie besoek het hy sy planne aan

²³² R. Mendelsohn, The Jewish soldier: Anglo Jewry at war, 1899-1902. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, pp. 11-14.

²³³ M. P. Grossman, A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930. Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973. p. 270.

²³⁴ R. Mendelsohn, The Jewish soldier: Anglo Jewry at war, 1899-1902. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, p. 12.

²³⁵ R. Mendelsohn, The Jewish war: Anglo-Jewrys and the South African war. Referaat gelewer tydens 'n konferensie: "Rethinking the South African war", Unisa, Pretoria, 1998, pp. 4-5. Hierin bevestig Menselsohn sy bewerings wat in die vorige artikel van die *Jewish Affairs*, Spring 1999 geopper is.

die *War Office* asook aan Beit en Phillips, die uitgeweke *Reformer*, voorgelê om die *Imperial Light Horse* (ILH), 'n regiment vir Uitlander-vrywilligers, in die lewe te roep. Beit se firma het ingewillig om £50 000 te skenk om hierdie korps op die been te bring. Met S. Evans, 'n ander *Gentile* werknemer van H. Eckstein and Co., is oor die besoldiging van die vrywilligers, Jode en *Gentiles*, wat in die korps opgeneem sou word, onderhandel.²³⁷ Met hierdie optrede het Beit en Phillips op 'n koerte wyse, tot die Anglo-Boereoorlog bygedra.²³⁸ *The Owl* het hierop gesuggereer dat die Jode in Brittanje geensins suinig was om die sondes van die swartskape, naamlik die Joodse *Randlords* wat die oorlog sou geïnisieer het, te probeer verdoesel nie. Om sy stelling te bevestig het *The Owl* voorts beweer dat die Joodse gemeenskappe in Londen byvoorbeeld in een dag £3,102 5s 6d., tot die *Transvaal War Fund* bygedra het.²³⁹

Hoewel daar heelwat inligting beskikbaar is oor Joodse bydrae tot die sosio-ekonomiese ontwikkeling van die ZAR, is min inligting oor Jode wat tydens die Anglo-Boereoorlog aan die Britse kant geveg het bekend. M(anferd) Nathan beweer dat Anglo-Jode wel in Brittanje erkenning gekry het, maar het dit betreur dat Jode gewoonlik min erkenning kry van dié lande waar hulle gewoon en vir wie se welsyn hulle geveg het. Daarom het Nathan hulde gebring aan J. Rosen, een van sy klerke wat tydens die slag van Stormberg soos 'n held aan die Britse kant gesterf het.²⁴⁰ Die Joodse gemeenskap in Kaapstad het ook onder die leierskap van eerwaarde Bender 'n ambulansdiens op die been gebring wat tuis en op die front dienste verrig het.²⁴¹

Daar was volgens skatting ongeveer 3 000 Jode wat aan die Britse kant geveg het. Dit het bo en behalwe die Tommie-Jode wat uit die Britse Ryk afkomstig was, ook Jode ingesluit wat reeds in Suid-Afrika woonagtig en steeds Britse burgers was en wat as vrywilligers by die Britse korps aangesluit het. Aangesien dit nie van die vrywilligers verwag is om aan te dui of hulle Jode was of nie, kon die redakteur van

²³⁶ R. Mendelsohn, The Jewish soldier: Anglo Jewry at war, 1899-1902. In *Jewish Affairs*, Spring 1999, pp. 12-13.

²³⁷ A. H. Duminy and W.R. Guest (eds.), *Fitzpatrick: South African politician selected papers, 1888- 1906*, pp. 222-242.

²³⁸ SAJBD argief: Dokument 124: M. Nathan, *South Africa from whithin*, 1926, p. 94.

²³⁹ *The Owl*, 16 March 1900.

²⁴⁰ SAJBD argief. Dokument 124: M. Nathan, Jewish association with the Boers.

²⁴¹ *Ibid.*, 16 January 1900.

Der Kriegsstaphet op 'n navraag, nie presies vasstel wat die getal Jode was wat aan die Britse kant geveg het nie.²⁴² Daarbenewens word beweer dat die meeste Jode wat aan die Britse kant geveg het *Ostjuden* was, en nie die erkenning van die Britse offisiere gekry het wat hulle verdien het nie, aangesien hulle as "vreemdelinge" beskou is en dikwels met agterdog bejeen is. Hierdie bewering is bevestig nadat 'n verslaggewer in Londen 'n onderhoud gevoer het met suster R. L. Shappere, 'n Joodse verpleegster wat die Britse gewondes versorg het. Shappere het beweer dat die Joodse soldate 'n lae profiel gehandhaaf het, aangesien hulle aangevoel het dat die Britte afsydig teenoor hulle ingestel was.²⁴³

Dit is ook nie bekend hoeveel van hierdie vrywilliger-Jode in die ZAR woonagtig was nie, maar daar was wel die bekende Johannesburgse *Randlord* soos G. Farrar en die Jood W. D. (Karri) Davis,²⁴⁴ wat by die Britse stryd betrokke was. Albei was *Reformers* wat tydens die Jamesoninval in die tronk was. Davis was die Jood wat verkies het om na die verhoor in aanhouing te bly omdat hy van mening was dat sy grieve nie aangespreek is nie. Hulle het albei by die ILH aangesluit en is as offisiere later tot die rang van majoor bevorder.²⁴⁵ Davis, wat in Australië gebore is, het baie lof van die Joodse pers verkry, maar hulle het sy "on-Joodse" gedrag gevraagteken toe hy tydens Kersfees 1900 gehelp het om kersgeskenke uit te deel.²⁴⁶ 'n Berig in *De Volksstem* het egter lof aan "The late 'Karri' Davis" gegee wat op 6 Januarie 1900 na bewering "gesneuwel" het. Dié koerant het aangevoer dat Davis sy lewe terwille van sy oortuigings opgeoffer het en nie soos ander Uitlanders, 'n "gentleman" in die Kaap geword het nie. Hy was ook daarvoor geloof dat hy generaal Kock ondersteun het toe hy gewond is, sodat hy hom as 'n ware "gentleman" onderskei het.²⁴⁷ Hoewel Davis nie werklik

²⁴² M. P. Grossman, A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930. Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, p. 270.

²⁴³ G. Saron and N. Musiker (eds.), *The Jews of South Africa*, 2001, pp. 34-35.

²⁴⁴ Kyk ook na: Anonym , From the archives: Walter Karri-Davis and the *Jewish Chronicle*. In *Jewish Affairs*, Summer 2000, pp. 28-30. Hierin word Davis as "a remarkable Jew" beskryf.

²⁴⁵ A. H. Duminy and W. R. Guest, (eds.), *Fitzpatrick: South African politician selected papers, 1888- 1906*, 1976, pp. 512, 515; *The Cape Times*, 21 November 1899 verwys ook na sy rol as *Reformer*.

²⁴⁶ Anon., From the archives: Walter Karri-Davis and the *Jewish Chronicle*. In *Jewish Affairs*, Summer 2000, p. 28-30.

²⁴⁷ *De Volksstem*, 16 Januarie 1900.

gesneuwel het nie, het hierdie berig, wat op verkeerde inligting gebaseer was, nogtans getoon het dat hy as 'n Britse soldaat, selfs deur *De Volksstem*, gerespekteer is.

Ander bekende Jode wat op een of ander wyse aan die Britse kant deelgeneem het, was byvoorbeeld dr. D. Horwich, 'n medikus van Johannesburg, wat aanvanklik by die Joodse ambulansdiens in Johannesburg betrokke was, maar later sy dienste aan die Britse magte aangebied het.²⁴⁸ Nog 'n bekende Jood, die regsgelerde I. Hayman, wat voor die oorlog sy studies in die regte onder J. C. Smuts voltooi het, het ook in Durban by die Britse magte aangesluit en diens gedoen totdat hy in 'n slag by Spioenkop gewond is. Nadat hy herstel het, het hy eers as 'n ambulansoffisier gewerk en later as 'n luitenant in Krugersdorp as 'n inligtingsoffisier diens gedoen.²⁴⁹ 'n Ander Jood, I. Mofson, het toe werk in Kaapstad vir vlugtelinge baie skaars was, na Durban vertrek en by die *Railway Pioneers' Regiment*, wat blokhuisse beman het, aangesluit. Mofson het vertel dat hy nooit met die Boeremagte te doen gekry het nie, maar gehoor het dat "they were good fighters."²⁵⁰ Nog 'n prominente Jood was N. N. Davis, wat die rang van kaptein verwerf het en verskeie medaljes vir dapperheid ontvang het.²⁵¹ Die *Bushveld Caribineers* wat deur ene Levi van Pienaarrivier op die been gebring is, het in 1901 welslae behaal toe Pietersburg deur die Britte verower is. Ander Jode, soos B. Levita, C. L. Marks, H. H. Marks, A. D. Bensusan, S. Lissak, E. en M(ax) Nathan, het ook by die Britse magte aangesluit.²⁵² Een van die Jode wat aan die Britse kant geveg het se naam was ironies genoeg, Paul Kruger. Hy was 'n Poolse Jood wat nadat hy vir 'n tyd in Brittanie vernoef het, vir die *Winterberg Rifles* in Queenstown diens gedoen het.²⁵³

'n Ander Jood, J. M. Polevnick, het verkies om vir die duur van die oorlog na Kenhardt en later na Carnarvon uit te wyk, om saam met 'n vriend ene Jacobson,

²⁴⁸ R. Mendselsohn, 'Supporting the fallen and healing the sick': Jewish doctors of the Anglo-Boer War. In *Jewish Affairs*, Winter 2001.

²⁴⁹ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhou wat in 1951 met I. Hayman gevoer is.

²⁵⁰ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhou wat in 1953 met I. Mofson gevoer is.

²⁵¹ SAJBD argief: Dokument D. 124. Men of the Times, 1905: Mr. Nuna Davis.

²⁵² SAJBD argief: Knipsel, E. Rosenthal, Heroes of the Boer War. In *The South African Jewish Times*, p. 15; E. Rosenthal, Joodse helde van 1899-1902: Was dit 'n oorlog tussen broers? In *Buurman*, Maart 1972, p. 11.

'n onderneming te open. Hierdie Jode het aanvanklik met vriendelike Boerekommandos te doen gehad, maar is later deur die Britte verplig om by hulle leer aan te sluit. As 'n Jood het Polevnick per geleentheid verlof gekry om die Joodse feesdae by te woon. By 'n ander geleentheid het die Britse offisier geantwoord dat die Lutherane en Rooms Katolike soldate nie vir vakansiedae aansoek gedoen het nie, waarom sou hy dit nodig geag het?²⁵⁴

Daar is min inligting beskikbaar oor die ervarings van Joodse soldate tydens hierdie oorlog, maar die Kaapstadse rabbi, I. Abrahams, skryf dat die Boeregeneraal, M. Maritz:

Is reputed to have been brutally ruthless where Jews were concerned... Mr. M. Rabie of Cape Town informs me that on 10 June 1901... Maritz's troops captured his brother Joseph whilst he was guarding British transport. On learning that the prisoner was a Jew, Maritz is alleged to have shot him in cold blood.²⁵⁵

Daarenteen het Abrahams vertel dat die Boerekommandant G. Scheepers:

Captured a number of British scouts, including a certain A. J. Sive, a thirty-year old Jew from Kelm. At meal time the Commandant brought the Jew some swine's flesh to eat, threatening to shoot him if he refused. Scheepers aimed his gun at Sive, but the latter stoutly declared "Shoot! I shall not eat a pig." On hearing his courageous reply, the Afrikaner lowered his gun and said: "Had you indeed eaten, I should have flogged you to death."²⁵⁶

Deurdat die oorlog veel langer geduur het as wat die Jode en andere verwag het, het hulle met verloop van tyd begin moedeloos raak. Daarbenewens het dit ook meer eise aan hulle gestel as wat hulle verwag het sodat Fitzpatrick op 7 November 1900 uit Johannesburg, aan Beit in Londen geskryf om hom in te lig oor die oorlogssituasie. In hierdie brief het hy sy kommer uitgespreek oor die lae moraal van die soldate van die LHR, en verduidelik:

The men were worked, marched and fought to death. From the end of April until the middle October they never had a tent, a spare blanket, a change of clothing or 48 hours rest in one place. Flesh and blood couldn't stand it...The men were sick to death of broken promises...Lord Roberts

²⁵³ A. Addleson, In the Eastern Province. G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 315.

²⁵⁴ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoude wat in 1951 met J. M. Polevnick gevoer is.

²⁵⁵ I. Abrahams, *The birth of a community: A history of Western Province Jewry from earliest times to the end of the South African War, 1902*, 1955, p. 146.

²⁵⁶ *Ibid.*, p. 70.

was absolutely sincere in those promises, but misjudged the case...they could not be disbanded, but must re-equip and go on at once...this produced a storm of discontent...²⁵⁷

Maar Fitzpatrick het bygevoeg dat Davis, "the officer commanding the Light Horse...could be bestowed...by giving the Victoria Cross,"²⁵⁸ 'n beduidende rol gespeel het om die moraal op te bou van die soldate van die LHR wat gehoop het dat die oorlog gou verby sou wees. Hy het bygevoeg: "Kitchener is particularly good to Karri [Davis], giving him practically unlimited authority, and we hope to raise the LHR...to pretty nearly double its former strength."²⁵⁹

Beit, wat tydens die oorlog op die agtergrond verkeer het, maar op 'n koerante wyse met sy betrokkenheid by die LHR steun aan die Britte verleen het, het negatiewe perskritiek in sommige koerante ontvang. In Brittanje het die pro-Boerepers hom as 'n *Randlord* verdoem en geskryf: "Messrs Alfred Beit and Messrs Eckstein [were viewed as] nothing more or less than common thieves and swindlers." Hierdie vername maar sagmoedige *Randlord* sou ook treur oor sy vriend C. J. Rhodes aan wie hy lojaal was, wat net voor die vredesluiting oorlede is.²⁶⁰

Van die ongeveer 3 000 Jode wat aan die Britse kant geveg het, het 60 gesneuwel of aan hulle wonde beswyk, terwyl 67 as gevolg van siektes, ontberings of ongelukke omgekom het.²⁶¹ Die name van die gestorwenes is op 'n besondere muurtablet in die sinagoge op Kimberley aangebring. Die gebruik om tydens die herdenking van elke individu se sterfdag, 'n kers ter ere van hulle nagedagtenis op te steek, word steeds gehandhaaf.²⁶²

In die lig van die feit dat heelwat Jode aan die Britse, asook aan die Boere kant geveg het, het die joernalis/historikus, Rosenthal, die stelling gemaak dat die Anglo-Boereoorlog eintlik 'n oorlog tussen broers, Joods sowel as nie-Joods was,

²⁵⁷ A. H. Duminy and W. R. Guest (eds.), *Fitzpatrick: South African politician selected papers, 1888-1906*, 1976, p. 281.

²⁵⁸ *Ibid.*, p. 285.

²⁵⁹ *Ibid.*, p. 291; D. Cammack, *The Rand at war 1899-1900*, 1990, p. 166, bevestig dat hierdie neiging om te muit ontstaan het

²⁶⁰ G. Wheatcroft, *The Randlords: The men who made South Africa*, 1993, p. 214.

²⁶¹ SAJBD argief: *Historical list: South African War, 1899-1900: List of Jews dead on service. S.A. Jewish Sociological and Historical Society*.

omdat elke man volgens sy oortuigings en tradisies kant gekies het.²⁶³ Hierdie stelling dat Jode nie geskroom het om hulle lojaliteit volgens hulle oortuigings te toon nie, word telkens bevestig. Interessante verskynsels oor 'n oorlog tussen broers het tydens hierdie oorlog voorgekom. Die Jood, I. Sack, wat aan die Britse kant geveg het, het 'n broer M. Sack gehad wat aan die Boere se kant geveg het.²⁶⁴ 'n Ander Jood, P. H. Lazarus, wat aan die Britse kant geveg het, onthou hoe S. Schultz, 'n Boerejood en 'n lid van generaal De la Rey se kommando, sy lewe tydens die slag van Tweebosch gered het. Nog 'n Jood wat vir die Britte geveg het, het gehoor hoe 'n sekere Boerejood, tydens 'n skemutseling 'n bevel in Jiddisj aan 'n ander Jood geskree het.²⁶⁵ Die bekende Joodse skrywer, Sarah Gertrude Millin, onthou byvoorbeeld dat haar oupa tydens die Anglo-Boereoorlog sy diens aan die Britse magte in Mafeking aangebied het maar dat haar vader op sy beurt "sheltered and fed fugitive Boers and was, on this account, interned for a fortnight..."²⁶⁶

JOHANNESBURG EN PRETORIA ONDER BRITSE HEERSKAPPY

Op 30 Mei 1900, het die Britte Johannesburg ingeneem²⁶⁷ waar mnr. E. Hyman, 'n Britsgebore Joodse filmmaker van Johannesburg, die oorlogsgebeure verfilm het en sò die wêreld se eerste *Cinema War Correspondent*, geword het. Hy het ook daarin geslaag om die inname van die Britse troepe in Johannesburg, en die wyse waarop dr. F. E. T. Krause die stad formeel aan Lord Roberts, die hoof van die Britse magte, oorhandig het, op film vas te lê. In Pretoria het Hyman ook vanaf die dak van die ou kerk op Kerkplein, die inname van Pretoria verfilm.²⁶⁸ Hyman het egter 'n noue ontkomming gehad toe hy op pad na Pretoria byna deur die Boeremagte gevange geneem is.²⁶⁹ Die Britse inname van Pretoria op 5 Junie 1900 het ook

²⁶² SAJBD argief: Knipsel, Rabbi dr. Rabinowitz, The Jew in the Boer war. In *The Zionist record* 27 May 1949.

²⁶³ E. Rosenthal, Joodse helde van 1899-1902: Was dit 'n oorlog tussen broers? In *Buurman*, Maart 1972 (12), pp. 11-12.

²⁶⁴ SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, pp. 23, 29.

²⁶⁵ D. Y. Saks, Jews on commando. In *Jewish Affairs*, Vol. 54, 4, Spring 1999, p. 25.

²⁶⁶ S. G. Millin, *The measure of my days*, 1955, p. 12.

²⁶⁷ SAJBD argief: Knipsel, E. Rosenthal, Heroes of the Boer War. In *The South African Jewish Times*.

²⁶⁸ SAJBD argief: Knipsel, Hunting Kruger film. In *Sunday Times*, 3 December 1934. Hy het ook per geleentheid vir die beeld van president Kruger op film vasgelê.

²⁶⁹ SAJBD argief: Knipsel, Death of Mr. Edgar Hyman. In *Rand Daily Mail*, 16

neerslag in die goedgesinde Hebreeuse pers in Europa gevind. In die koerant *Hamelitz*, wat in St. Petersburg uitgegee is, is geskryf: "The day of the fall of Pretoria is like the day Jerusalem fell to the enemy," en die berig is met 'n rouband omraam.²⁷⁰ Maar die oorlog het nogtans elders voortgewoed, waарoor twee Joodse broers, C. S. en R. Goldman as oorlogskorrespondente verslag gedoen het.

Hierdie gebeure het 'n nuwe lewenswyse van die Jode onder Britse bewind ingelui. Mev. C. Schuler het in haar onderhoud met Sowden onthou: "When the British entered Johannesburg, they seemed to be half starved...They came to the Schuler home begging for food...There was no meat, but L. Raphaely was in provision trade and supplied them with tinned stuff--even tinned butter...They ate mostly tinned ham and bacon [and we] for the first time. Vegetables were very scarce."²⁷¹ Hierdie stelling dat voedsel uiters skaars en duur was, word telkens tydens hierdie tydperk vermeld, sodat sommige Jode selfs varkvleis moes eet.

In Johannesburg is 'n nuwe Krygswet onder Britse bewind ingestel wat beteken het dat "onwenslikes" deur C. Mackenzie, die militêre goewerneur in Johannesburg, gedeporteer kon word. Die Britse administrasie wou van "onwenslikes" ontslae raak en Lord F. S. Roberts se beleid oor deportasie is soos volg uiteengesit:

East-European and Russian Jews, were the primary targets. Had Mackenzie had his way, all 'four year burghers' - i.e. those men who had obtained burgher rights after the Jameson Raid - would have been sent away. He proposed that by removing them he could rid the city of 'some two thousand Peruvians and other low-class Jews' or 'in fact, all the criminal classes'.²⁷²

Maar Roberts het beweer dat hy geen aksie teen die Joodse bevolking gehad het nie, dat die woord Jood nooit genoem is nie en dat dit net "Peruvians" was wat probeer terugkom het, wat hierdeur gestraf moes word.²⁷³

April 1936. SAJBD argief: Knipsel in *The Star*, 16 April 1936.

²⁷⁰ E. Foxcroft, The divided Jewish loyalties in the South African War. In *Jewish Affairs*, September 1981, pp. 71-72.

²⁷¹ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1953 met mev. C. Schuler gevoer is.

²⁷² D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, p. 158.

²⁷³ TAB FK 1909, M 143/00 Re: Military Governor Johannesburg -Lord Roberts (telegram), TAB 1900; C. 2507/00. Re: Lord Roberts - Military Governor Johannesburg, 1900.

Op Mackenzie se versoek het J. D. Foster, as sy regadviseur, lyste saamgestel van mense wat onder geen omstandighede in die Transvaal toegelaat moes word nie. In die eerste lys is selfs name van *Randlords* soos G. Albu, H. Solomon, S. Baumann en Graumann as "onwenslikes" opgeneem.²⁷⁴ Jode soos Mendelssohn en Weinthal, twee koerantmanne wat pro-Boer ingestel was, is in hegtenis geneem en is ook beveel om as "onwenslikes" die Transvaal te verlaat.²⁷⁵ Roberts moes snuf in die neus oor Weinthal gehad het, want Fitzpatrick het vir Weinthal by 'n geleentheid beskryf "[as a person] who has lied more ways than has ever before supposed to be possible."²⁷⁶ Die militêre regering het daarop die gebou van *The Standard and Digger's News* en die drukkery in Harrisonstraat wat aan Mendelssohn behoort het, gebruik om die koerant *The Johannesburg Gazette* uit te gee. Mendelssohn is nooit gekompenseer vir die verlies van 'n geskatte £20 000, wat hy skade gelei het nie.²⁷⁷ Die twee Hollandse Joodse broers, Louis en Nathan Levi, was ook gou onder verdenking. Louis was in diens van die ZASM en Nathan was op die redaksie van *De Volksstem*. Tydens die oorlog het Nathan in Johannesburg 'n blaadjie *De Randpost* die lig laat sien en per geleentheid ene dr. Broecksma toegelaat om die masjienerie van *De Randpost* te gebruik om "traktaatjies" te druk. Maar Broecksma se "traktaajies" was eintlik van 'n opstokende aard sodat dit deur die Britte gekonfiskeer is. Dit het meegebring dat Nathan vir tien dae in Marshallplein aangehou is en Broecksma teruggestel is. Daarna is die publikasie van *De Randpost* verbied. Louis het gewei om onder die Britse regering te dien sodat hy met 'n gevangeneskip na Holland gedeporteer is. Nathan wat goed bevriend met generaal J. C. Smuts was, het na die oorlog 'n biografie oor Smuts geskryf.²⁷⁸

²⁷⁴ D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, p. 172.

²⁷⁵ *Ibid.* p. 148-160 verduidelik breedvoerig hoe die Britte in die Transvaal gepoog het om van 'onwenslikes', nie net Jode nie maar ook Boere ontslae geraak het deur hulle te deporteer.

²⁷⁶ A. H. Duminy and W. R. Guest, (eds.), *Fitzpatrick: South African politician selected papers, 1888-1906*, 1976, p. 52.

²⁷⁷ R. Mendelsohn, Oom Paul's publicist: Emanuel Mendelsohn, founder of the first congregation. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887- 1915*, 1991, pp. 89-90.

²⁷⁸ SAJBD argief: Herdruk, *Die Volk* 26 Februarie 1943; W.J. de Kock, *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*. 3. 1973, p. 527.

Die Britse militêre goewerneur het ook die plaaslike Uitlanderkomitee geraadpleeg oor "onwenslikes" sodat 'n komiteelid, H. C. Hull, besluit het "to make things hot for Marks" en ander Jode in wie hy 'n afkeer gehad het, deur hulle onder verdenking te probeer bring.²⁷⁹ Hollard, die advokaat van Joodse afkoms, se naam was saam met dié van bekende Boereleiers op 'n lys van "onwenslikes" geplaas wat dopgehou moes word.²⁸⁰ Hoewel heelwat Jode uit Johannesburg gedeponeer is, is Van den Berg, die gewese Assistent-Landdros in Johannesburg, aan wie Kruger dié pos by die uitbreek van die oorlog vertrou het, deur Britse administrasie ook as 'n *Assistent Resident Magistrate* aangestel.²⁸¹ Van den Berg het tot en met sy aftrede in 1915 diens gedoen sodat J. J. Fourie, 'n historikus beweer: "N. J. van den Berg...[was die] populêrste en mees gerespekteerde [landdros]...Vir die Afrikaner in Johannesburg het dit baie beteken dat al die persone met wie hy in 'n hofgeding in aanraking sou kom...mede-Afrikaners was."²⁸² Van den Berg was waarskynlik so goed in die samelewing geassimileer dat hy selfs deur die Britse owerhede, asook die "Afrikaners" as betroubaar en dus "wenslik" beskou is.

Nog 'n Jood, I. Goldinger, was verdag omdat hy ook met Kruger en Marks bevriend was. Goldinger, wat Kruger tydens sy laaste verkiesingstryd in die Maricodistrik ondersteun het, het ook gedurende die Anglo-Boereoorlog voorrade aan die kommandos voorsien waarvoor Kruger hom met eenvoudige goudstukkies betaal het. Toe hy na Delagoabaai gevlug het om van die Britte weg te kom, het hulle hom nooit verdink nie aangesien hy klein van postuur was, en nie soos hulle gemeen het, soos 'n Boer behoort te lyk nie.²⁸³ Goodman, wat die Boere van leergoedere voorsien het, is deur die Britte in die Fort aangehou waar hy daarvan beskuldig is dat hy vir die Boere sou gespioeneer het. Tydens sy inperking was daar 40 ander Jode wat nie kriminele oortredings begaan het nie, maar wat onder die Krygswet aangehou is. Hulle het 'n *minyan*, groep van tien Jode, bymekaar geroep en die *Rosh Hashanah*, die Joodse Nuwerjaarsfees

²⁷⁹ D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, p. 142

²⁸⁰ TAB MGP 2875/00. Re: Field Intelligence - Military Governor Pretoria, 1900.

²⁸¹ D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, p. 535.

²⁸² J. J. Fourie, Deel 1 1886-1924. In E. L. P. Stals (ed.), *Afrikaners in die Goudstad*, 1978, pp. 62-63.

²⁸³ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met L. Schwartz wat Goldinger geken het, gevoer is.

gevier, waarvoor die owerhede vir hulle kosjer-voedsel voorsien het.²⁸⁴ Daar was soms ook by die owerhede aansoek gedoen dat sekere "onwenslikes" nie gedeporteer sou word nie.²⁸⁵

Op aandrang van die owerhede het die redakteur van die *Jewish Chronicle* in Kaapstad die volgende name van "onwenslike" Jode, wat die Boere tydens die oorlog behulpsaam sou wees, aan die *Military Governor* in Pretoria verstrek: "P. Hertz, Elsas, Gomperts, B. Aron, A. Lipman, Rothkugel, Van Ameringen, Judel (Commissariat), Zwarenstein, Muller, I. Isaacson, Noords, Van Gelder, Wertheim, De Rooy, Boraschowitz (Peruvian) and Lieut. Blumendaal (of the Netherlands Artillery)."²⁸⁶ Inligting oor twee Jode van Middelburg, A. Cohert en A. Resnek, en vyf ander Jode wat by die koolmyn in Witbank werkzaam was, en wat as "onwenslikes" bestempel is, is ook na Pretoria vir afhandeling gestuur.²⁸⁷ 'n Aansoek is verder toegestaan om nog Russiese Jode, P. Esakov, J. R. Rutmin, C. Staezunsky en B. Wessick, wat in die koolmyn op Witbank werkzaam was, te deporteer aangesien beweer is dat hulle moontlik die Boere tydens die voortgesette stryd kon help.²⁸⁸ J. Judelsohn, 'n Duitse Jood, wat deur die vorige bewind verlof gegun is om in die ZAR aan te bly is beveel om na die buiteland te verhuis. Judelsohn is toe eers na Engeland en het later sy familielede in Duitsland opgesoek. Tydens sy verblyf in Europa het hy vir Kruger, wat toe nog 'n banneling in Holland was, opgesoek en 'n ou vriendskap hernieu wat 'n hoogtepunt in Judelsohn se lewe was.²⁸⁹

'n Joodse handelaar, K. Kuper, het aan die historikus N. Berger vertel hoe hy en 'n groot groep mense een middag in Johannesburg op pad huis toe, onverwags deur 'n groep Britse soldate in hegtenis geneem en in die tronk opgesluit is. Die volgendeoggend is dié groep van ongeveer 500 gevangenes, waarvan daar

²⁸⁴ SAJBD argief: S. A. Rochlin, onderhoud wat in 1947 met P. Goodman gevoer is.

²⁸⁵ TAB Politieke sekretaris (PSY) J7/00. Re: The political secretary to the military governor: Jewish undesirables, not to be counted as class undesirables deported as such, 1900; TAB PMO PM3910/02. Re: Mr. M. Sarowich, a Russia Jew, not permitted to proceed to Potchefstroom, 1902.

²⁸⁶ TAB MGP P1450/00. Re: Extract from report: Undesirables, 1900.

²⁸⁷ TAB MGP 7863/00. Re: Two men named A. Cohert and A. Resnek Russian Jews to be sent to Pretoria as undesirable in Middelburg, 1900; TAB Hoof Provos van die Leérhoofkwartier (PMO) PM 1471/01. Re: Five Russian Jews from the Witbank colliery sent to Pretoria are considered undesirable, 1901.

²⁸⁸ TAB MGP IOP5 442/00. Re: Russiese Jode by Witbank Colliery, 1900.

omtrent 100 Jode was, per goedere trein na Kaapstad geneem, waar hulle sonder redes vir hulle inhegtenisname, sonder om van hulle mense afskeid te neem en skoon klere te kry, gedeporteer is. Na 'n ongemaklike reis op die *Harwarden Castle* het hulle via Holland in Brittanje aangekom, waar hulle vertoë aan die Britse owerheid gerig het om na Johannesburg terug te keer. Hulle pogings was tevergeefs sodat Kuper na Shavel, in Litaue afgereis het. Die Britte het later wel verduidelik dat hierdie deportasie nodig sou wees aangesien hulle vermoed het dat 'n sluipmoord op Roberts beplan is, wat hulle wou verhoed. Nog twee redes is verskaf, "to rid the country of undesirable German, Holland and Russian sympathisers with the Boers, and thirdly, more food would remain in the city for the rest of the population."²⁹⁰ Cammack bevestig hierdie gebeure en skryf dat daar 750 gevangenes was wat in oop beestrokke na Oos-Londen vervoer is, en vanwaar hulle na Europa verskeep is.²⁹¹ Op hierdie wyse het die Britte gepoog om die gemeenskap in Johannesburg te manipuleer en te verseker dat die gemeenskap "devoid of paupers, Jews and foreigners,"²⁹² sou wees.

'n Jood, H. Morris wat Transvaalse burgerskap gehad het, het vir 'n tydjie tydens die oorlog op sy plaas "Inland Sea" in die Oranje Vrystaat vertoef. Hier het die Britte hom gevange geneem en moes hy die eed van neutraliteit aflê of 'n krygsgevangene word. Hy het verkies om die eed af te lê. Die Boere het hom daarna ook gevange geneem en oor sy eed van getrouheid aan die Britte, ter dood veroordeel, maar hy het betyds ontsnap en by die Britte hulp gesoek.²⁹³

Soos al die ander mans moes liggaamlik bevoegde Jode ook by die *Rand Rifles Division* aansluit, wat die Britte in die lewe geroep het om die myne op te pas en Johannesburg te verdedig. Dit het beteken dat hulle op gereelde tye moes aanmeld, gaan dril en skietoefeninge moes doen.²⁹⁴ Met die Britse oorname van Johannesburg het die Jode hulle ambulanskorps ontbind aangesien die Britte

²⁸⁹ SAJBD argief: Trekker, Jan Judelsohn se groot dag. In *Die Vaderland*, 9 Maart 1959.

²⁹⁰ N. Berger, *Chapters from South African history: Jewish and general*, 1982, pp. 44-45.

²⁹¹ D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, p. 152.

²⁹² *Ibid.*, p. 160.

²⁹³ SAJBD argief: D. L. Sowden, onderhoud wat in 1951 met H. Morris gevoer is.

²⁹⁴ M. Robertson and D. Diamond, *Chemists, doctors and lawyers- some early Johannesburg professional men in Johannesburg*. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, p. 150-151.

hulle eie mediese dienste voorsien het.²⁹⁵ In Vereeniging het die Britse militêre outhouers die hospitaal van *Vereeniging Estates* gebruik om pasiënte te behandel wat nie dadelik na die hospitaal in Johannesburg oorgeplaas kon word nie. Dit het meegebring dat die firma Lewis en Marks by die Britse owerhede aansoek gedoen het vir die voorsiening van aanvullende meublement en ander toebehore aan die hospitaal te verleen. Die aansoek is toegestaan.²⁹⁶

Teen September 1900 het Jode soos M(anfred) Nathan,²⁹⁷ rabbi Hertz uit Kaapstad en Morris uit die Oranje Vrystaat, na Johannesburg teruggekeer. Van Onselen skryf dat Hertz verneem het dat "many vice merchants were already back in town", terwyl talle ander in die hawestede gewag het om terug te keer sodat die sosiale euwel van prostitutie weer kop uitgesteek het. In 'n onderhoud met Milner het Hertz daarop aangedring dat Kruger se ou *Ontucht Wet* deur die polisie toegepas moes word.²⁹⁸ Die owerheid seregsadviseur, J. D. Forster, het gou nadat hy sy amp aanvaar het kennis gegee dat dit strafbaar sou wees "to live off immoral earnings", sodat enige *pimps*, prostitute en dranksmokkelaars gedeporteer kon word. Desnieteenstaande het die berugte "illicit liquor king, Nathanson" daarin geslaag om 'n dranklisensie te verkry.²⁹⁹

Die sinagoges wat tydens die Anglo-Boereoorlog gesluit het, kon nou weer hulle deure open en die Joodse gemeenskap kon weer welsynsdienste begin lewer, soos om by die hospitaal diens te doen.³⁰⁰ Hierna kon die Joodse leefwyse binne die beperkings van die nuwe Britse Krygswet uitgebrei word, maar daar moes telkens om verlof aansoek gedoen word vir al die aktiwiteite wat hulle wou uitvoer. In Johannesburg is byvoorbeeld met die owerhede onderhandel om die Joodse skole aan die staat oor te dra.³⁰¹ Majoor-generaal Wavell het Brits-Joodse soldate toegelaat om aan die gemeentelike lewe deel te neem deur

²⁹⁵ L. I. Rabinowitz, The Jewish ambulance unit. In *Jewish Affairs*, April 1959, pp. 24-29.

²⁹⁶ TAB MGP 42 6480/00. Re: Artikels vir die hospitaal van Vereeniging Estates, 1900.

²⁹⁷ M. Robertson and D. Diamond, Chemists, doctors and lawyers- some early Johannesburg professional men in Johannesburg. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, p. 148.

²⁹⁸ C. van Onselen, *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886-1914*. (Vol.1), 1982, p. 139.

²⁹⁹ D. Cammack, *The Rand at war*, 1990, pp. 140-141.

³⁰⁰ L. I. Rabinowitz, The Transvaal congregations. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 177.

tydens feesdae, soos die *Kol Nidré*, gebedsdienste, by te woon.³⁰² 'n Russiese Jood moes selfs verlof verkry om weer in die eg verbind te word.³⁰³ In Standerton moes die klein Joodse gemeente wat lewe getoon het eers aansoek doen om grond vir 'n eie begraafplaas te verkry.³⁰⁴ Die militêre hospitaal in Klerksdorp moes eers toestemming verkry alvorens 'n jong Jood opgeneem kon word.³⁰⁵ 'n Ander Russiese Jood, M. Moroskowitz moes verlof verkry om op sy eie koste na Amerika te verhuis.³⁰⁶

Die Joodse leefwyse het tenspyte van beperkings op voedselvoorrade voortgegaan. Die gemeente in Pretoria het byvoorbeeld kosher-wyn vir Paasfees nodig gehad. Nadat 'n permit vir die invoer daarvan toegestaan is, het hulle 'n brief van dank aan die owerhede gerig.³⁰⁷ 'n Saak wat die Jode in Pretoria baie na aan die hart gelê het, was die geval waar twee Jode, L. Cohen en M. Hack, weens beweerde diefstal in hegtenis geneem en skuldig bevind is. Dit het die Joodse gemeenskap genoop om 'n versoek aan Kitchener te rig om vir hulle vrylating te pleit. Hulle het ter versagting aangevoer dat Cohen en Hack, wat 'n winkel naby die Eerste Fabrieken-stasie bedryf het, heeltemal neutraal gestaan het, maar deur plunderende Boere, van alles wat hulle besit het, beroof is. Nadat hulle reeds tien maande van hulle vonnis uitgedien het, het Hack ernstig siek geword, sodat hy geen take wat aan hom toevertrou is, kon uitvoer nie. Daarop het 80 Jode 'n peticie onderteken waarin 'n beleefde versoek gerig is dat die twee gevangenes vrygelaat kon word. Die aansoek is deur Lord H. H. Kitchener na een R. Cohen, vir 'n aanbeveling verwys. Cohen kon geen rede vir versagting sien nie en het bygevoeg dat "they could be fortunate to get such a light sentence."³⁰⁸ Daar was inderdaad 'n "oorlog tussen broers".

³⁰¹ TAB CS 7129/01. Re: Jewish schools of Johannesburg, 1901.

³⁰² L. I. Rabinowitz, The Transvaal congregations. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 177.

³⁰³ TAB Departement van Justisie (LD) M732/01. Re: Russian Jew living in Johannesburg wishes to remarry, 1901.

³⁰⁴ TAB CS 5042/01. Jewish community Standerton. Application for a site for a cemetery, 1901.

³⁰⁵ TAB MGP 15023/01. Re: Arrangements for the admission of a Young Jew in the military hospital, Klerksdorp, 1901.

³⁰⁶ TAB MGP 5727/00: Re: Russian Jew named mr. M. Moroskowitz to proceed to America, 1900.

³⁰⁷ TAB MGP 5407A/02. Re: Letter of thanks on behalf of Pretoria congregation for permit for Passover wine, 1902.

³⁰⁸ TAB MGP 7582/01 Re: Petition by Jewish community of Pretoria, 1901.

Maar die *Randlords*, of te wel *mining capitalists*, sou noodsaaklik wees om die ekonomie in die Transvaal weer 'n hupstoot te gee. Die *Reformer*, L. Phillips, wat tydens die oorlog in Londen woonagtig was, het as 'n *Randlord* baie respek in Brittanje afgedwing toe hy sy visie oor die belang van die mynbedryf in die veranderende situasie in Suid-Afrika tydens 'n byeenkoms van die *Royal Colonial Institute*, uitgespel het. *The Cape Times* het hierop gereageer en kapitaliste, veral miljoenêrs soos Phillips, daarvan beskuldig dat hulle net begaan sou wees om die myne weer aan die gang te kry en nie in die gemeenskap en veral in die werkersklas, belang sou stel nie. Om hierdie bewering te staaf het die koerant die ou cliché aangehaal dat Phillips voorheen verklaar het dat "he did not care [a fig] for the franchise."³⁰⁹ In April 1901 het 'n herlewing by die myne in Johannesburg voorgekom sodat advertensies in *The Cape Times* verskyn het soos die een van die *Randlords* se firma A. Goerz and Co:

Hereby request all Men, who are registered at the Uitlander Committee's Offices, and who were employed by any of their Companies on the Rand at the outbreak of the War, to send their full address and particulars at once, to P.O. Box 676, Cape Town.³¹⁰

Permitte is met verdrag aan mynwerkers en ook aan enkelinge soos S. B. Levy van die Transvaal Hotel in Pretoria, W. A. en C. Silbereisen van Johannesburg toegestaan om na Transvaal terug te keer.³¹¹ Maar H. Saltman, wat homself as die enigste Joodse prokureur in Pretoria beskryf het, se aansoek om 'n permit, is deur die assistent van die militêre goewerneur wat "no particular reason for it" gesien het nie, van die hand gewys.³¹²

Teen Aprilmaand 1902, nog voordat vrede gesluit is, het *The Cape Times* reeds berigte onder die opskrif "Returning Refugees" geplaas. Onder diogene wat wou terugkeer was Jode soos A. Liberman, M. Schwartzberg, B. Kiransky, A Kaufmann, S. Lipman, H. Adler, B. B. Goodwin en R. Jankelowitz. Onder die opskrif "Homeward Bound" het *The Cape Times* 'n lys van passasiers se name

³⁰⁹ *The Cape Times*, 5 July 1900.

³¹⁰ *Ibid.*, 2 April 1901. Die volgende dag het 'n aantal ander myne soortgelyke advertensies geplaas.

³¹¹ TAB MGP 145 749/01. Re: Aansoeke om permitte, 1901.

³¹² TAB CS 7 684A/01. Re: Saltmans application.

gepubliseer wat hierdie keer vanaf Brittanje na die Transvaal sou terugkeer. Hierdie groep het 'n Joodse Newmangesin ingesluit.³¹³

Om 'n ordelike terugkeer van Jode na Transvaal te verseker "and to guarantee that the 'undesirables' did not find their way back to the Rand, it was necessary to implement a system of registration and to issue permits to return."³¹⁴ Gegoede Jode, wat ook in die Kaapkolonie was, soos E. P. Solomon en H. F. Cohen het op die Uitlanderkomitees gedien en,³¹⁵ kon as "wenslikes" met die registrasie van die vlugtelinge behulpsaam wees, maar die mindergegoedes was steeds as "onwenslikes" beskou, en hulle moes verhinder word om terug te keer. Maar toe Milner later 'n *Consultative Committee* saamgestel het om hom ten opsigte van wenslike Uitlanders te adviseer, is Graumann en Baumann (later Bowman genoem), 'n bekende regsgleerde, ook as betroubare raadgewers aangewys.³¹⁶

DIE GUERRILLAFASE EN DIE SLUITING VAN VREDE

Die geurillafase sluit die tydperk in die oorlog nadat Johannesburg en Pretoria deur die Britse magte beset is in en die stellingkrygfase wat kort daarna tot 'n einde gekom het. Op pad na die Oos-Transvaal het Boere- en Britsekommados dikwels op die please van die twee bekende Jode, Marks en Schlosberg, aangedoen en besondere eise aan hulle gestel. Mendelsohn het in sy publikasies die vredemakersrol van Marks tydens die Anglo-Boeroorlog duidelik uiteengesit en met sy bydrae 'n leemte gevul oor dié belangrike fase waaroor min inligting beskikbaar is.³¹⁷ Benewens Mendelsohn se publikasie word hier ook swaar geleun op die inligting uit in Freda Schlosberg se dagboek, waarin die ervarings van die Joodse gesin Schlosberg gedurende die Anglo-Boeroorlog beskryf word.

Die eerste byeenkoms van die Boeregenerals in hierdie laaste fase van die oorlog was by die Hatherley-distilleerdery. In Marks se kantoor is besin of hulle

³¹³ *The Cape Times*, 11, 12, 17 April 1902.

³¹⁴ D. Cammack, *The Rand at war 1899-1902*, 1990, p. 126.

³¹⁵ *The Cape Times*, 17 April 1902.

³¹⁶ *Ibid.*, p. 166; M. Robertson and D. Diamond, Chemists, doctors and lawyers: some early Jewish professional men in Johannesburg. In M. Kaplan and M. Robertson (eds.), *Founders and followers: Johannesburg Jewry 1887-1915*, 1991, pp. 150-151.

³¹⁷ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991,

die oorlog moes voortsit, al dan nie. Marks wat aanvanklik teenwoordig was, het die Boereleiers verseker dat hulle nie op buitelandse intervensie, waarop hulle vuriglik gehoop het, kon staatmaak nie.³¹⁸ Terwyl die generaals met onderhandelinge besig was, het 'n groot aantal burgers Marks se plaas besoek en hulle tuisgemaak deur hulle self aan voedsel, voer, sigare en whisky te help. Marks het gepoog om hulle te oorreed om vrede te maak maar "one of the burghers was so annoyed at this that he suggested to a friend they take Marks away and shoot him; instead his friend chose Marks' advice..."³¹⁹ Die volgende dag het 'n Britse kapelaan op Zwartkoppies by Marks aangekom terwyl die Boere nog naby sy woonhuis in 'n gruisgat geskuil het. Die kapelaan en 'n kleingroepie verkenners het Marks se wenk dat dit nie veilig is nie ter harte geneem en vertrek - maar eers nadat hulle ook hulle honger met whisky, melk, brood en botter gestil het.³²⁰

Marks het nog nie moed opgegee om die Boere oor te haal om vrede te maak nie. Op 8 Junie 1900 het hy mev. A. Botha, generaal Botha se Engelssprekende vrou, saam geneem om Botha te oortuig om oor te gee. 'n Telegram wat Botha uit die Vrystaat ontvang het, het vir hom die nuus ingehou dat 2 000 Britte gevange geneem is sodat hy weer moed geskep het om met die oorlog voort te gaan. Twee dae daarna het die slag van Diamond Hill (Donkerhoek), naby Zwartkoppies plaasgevind en het Marks die Britse magte se optreden daarna op sy plaas soos volg beskryf:

[They] uprooted all the wooden fencing posts...cut down over 500 of the gum, wattle and pine trees, tore out twelve tons of wild thorn and syringa trees, dismantled the summer house and chopped up the garden seats, besides filching 300 muids of potatoes... A good many of my cattle have been requisitioned and no doubt some of my poles helped to cook them for Tommy...The distillery at nearby Hatherley...liberated 72 bottles of whisky...³²¹

³¹⁸ pp. 110-142.

³¹⁹ W. J. de Kock, Vereeniging. In J. H. Breytenbach (red.), *Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog*, Kaapstad 1949, p. 317.

³²⁰ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, pp. 120-121.

³²¹ *Ibid.*, p. 121.

Oor hierdie episode, waar die soldate whisky geneem het, het *The Owl* geskryf dat die drank soos "hell fire" gebrand het en dat die Britse soldate geglo het dat "the war would be justified if only to end the cursed Transvaal Liquor trade."³²²

Teen 15 Junie 1900 het Schlosberg sy seun Robert gestuur om sy vrou en dogters na sy plaas Rhenosterkop in die bosveld te neem. Hier het Boerekommandos, onder andere dié van generaal De la Rey, by hulle verby getrek. Sommige kommandos het hulle voedselvoorraad geplunder en gedreig om hulle muile af te neem. Andere weer het Freda geskryf "would stop at our house, make fire, cook food and coffee, talk in a friendly but sad manner, and then proceed on their way."³²³ Schlosberg se ervarings op Bronkhorstspruit na die Britse inname van Pretoria is hartverskeurend. Heelwat vlugtende, gehawende en gewonde Boere het by hom op Bronkhorstspruit aangekom, "many of them not having tasted food for almost three days...[he] helped them as much as he could but he himself was already in dire straits. His shop and warehouses were almost empty and he had no money - only worthless receipts."³²⁴ Kort daarna het 'n Italiaanse Korps, wat 'n paar Boere ingesluit het, by hom aangekom. Hierdie korps het verwoesting gesaai en 'n Boer, Marthinus Becker, wat op kommando was, se woning afgebrand onder die voorwendsel dat hy 'n verraai sou wees. 'n Boerekommando met sewe gewonde burgers het Schlosberg droefgeestig gelaat omdat "it was indeed a pityful sight to see them; to hear their heartrending groans and sobs...What was it all for?...Because two stubborn old men could not come together and make peace."³²⁵

Die *Irish Brigade* het Schlosberg in Augustus 1900 besoek en "plundered and stole everywhere, even to a greater extent than the Uitlander Korps," en behoorlik verwoesting gesaai op soek na kos.³²⁶ Nadat die *Irish Brigade* in September vertrek het, het die Italiaanse "dynamiters" onder die bevel van kaptein Ricchiardi, 'n streng offisier wat sy troepe onder beheer gehad het, by Schlosberg opgedaag met die opdrag om die spoorwegbrug op te blaas. Schlosberg en sy seun het die skouspel, wat vir hulle soos 'n vulkaniese

³²² *The Owl*, 16 November 1900, 21 December 1900.

³²³ H. J. May, *Music of the guns*, 1970, p. 80.

³²⁴ *Ibid.*, p. 92.

³²⁵ *Ibid.*, p. 95-96.

³²⁶ *Ibid.*, p. 92-93.

uitbarsting gelyk het, vanaf 'n nabijgeleë koppie waargeneem. Hoewel drie nabijgeleë huise erg beskadig is, het hulle huis ongedeerd daarvan afgekom.³²⁷ Nadat die "dynamiters" vertrek het, het die *Irish Brigade* weereens opgedaag en om whisky en kos aangedring, sodat Freda geskryf het:

Several men rushed into the house like wild beasts searching for prey...at that moment.. [two scouts] had seen white helmets on a hill nearby...They at once...saddled their horses and left...without attempting to destroy our house. After having sustained such great losses during the war, nearly all his cattle, horses and sheep gone, after having endured insults and threats, and now the war was nearly at an end, to be plundered, pillaged and dispossessed of everything he had left by a number of wild Irishmen, was too terrible to contemplate.³²⁸

'n Boere-kommando onder die bevel van een kommandant Botha, het Schlosberg die volgende dag besoek en hom meegedeel dat "his men were angry at having to retreat, they knew that they were losing the war, and so they were destroying everything."³²⁹

Hoewel Marks van die Britse offisiere tuis onthaal het, was hy steeds lojaal teenoor die Boere en het hy alles in sy vermoë gedoen om vrede tussen die Boere en Britte te bewerkstellig. In 'n brief aan De la Rey, het hy 'n beroep op hom as 'n vader en 'n Christen gedoen om medemenslik op te tree en 'n einde aan die oorlog te maak aangesien daar geen hoop was dat die Boere die oorlog kon wen nie. Marks het ook vir mev. Joubert, die weduwee van die Boeregeneraal, en 'n ware volksmoeder, oorreed en haar gehelp om generaal Botha, te besoek met die versoek om hom te oortuig dat "at this stage the war, was a failure." Hierdie optrede van Marks het die gevolg gehad dat die Boere 'n kwaai brief aan Marks gerig het waarin hy eintlik as 'n verraaiers bestempel was wat 'n "poor old widow" vir sy eie doel wou misbruik.³³⁰ Marks se pleidooie om vrede te bewerkstellig, was weereens tevergeefs. Terselfdertyd het Marks steeds probleme gehad met strooptogte wat op sy eiendom uitgevoer is. 'n Groep van 200 Australiese troepe het byvoorbeeld sy wingerd geplunder.

³²⁷ *Ibid.*, p. 103-104.

³²⁸ *Ibid.*, p. 106.

³²⁹ *Ibid.*

³³⁰ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 127.

Groepe Bitterreinders het hom by verskeie geleenthede van vee,³³¹ al sy klerasie, voedsel, drank en voer beroof: "What made matters worse was that the raiding party had included people he knew, one of them a youngster whose education he had paid for before the war."³³²

'n Paar dae later het 'n Britse korps by Schlosberg opgedaag en "once again the plain was covered with tents,"³³³ en moes hulle die eed van neutraliteit aflê. Hierdie tydperk was ook vir Schlosberg op Bronkhorstspruit uiters traumatis - die Britte wat by hulle aangedoen het, was verbitterd en het dit sò aan hulle gestel:

We have offered the Boers peace; they can't win, and are deliberately shooting people needlessly. 'This is murder,' one shouted. 'Let's kill them,' another shouted. 'Lets burn their houses where they hide,' was a general chorus soon nearly all the houses were destroyed, including the furniture in them...and thus women and children were reduced to poverty and misery, and had to walk for days before they could find shelter.³³⁴

Teen 10 Augustus 1900 het Schlosberg, nadat die *Irish Brigade* hom totaal en al beroof het, doodmoeg by sy gesin op Rhenosterkop aangesluit.³³⁵ Op Rhenosterkop was die Schlosberggesin tussen twee vure vasgevang: Dié van die Boere wat as Bitterreinders geveg het, en dié van die Britte wat reeds in beheer oor die omgewing van Bronkhorstspruit was. Die Bitterreinders was nie geneë om aan hulle 'n permit toe te staan om na Bronkhorstspruit, waar Joseph alleen en onder die Britte se gesag was, terug te keer nie. Freda skryf: "We knew that some of our neighbours both here and at Bronkhorstspruit were only too anxious to get an excuse to accuse us of treachery and thus be able to confiscate whatever of our possessions was left."³³⁶ Die omstandighede was kritiek, daar was byna geen lewensmiddele en medisyne beskikbaar nie. Daarbenewens was dit baie warm sodat mev. Schlosberg siek geword het en vrektes onder hulle beeste wat tulp gevreet het, voorgekom het. Toe hulle

³³¹ TAB MGP 145 460/02. Re: In 'n brief aan die Military Governor, het Marks 'n permit gevra sodat sy bestuurder, mnr. D Haumann wat die beeste kon uitken en twee arbeiders die beeste kon terug bring, 1902.

³³² R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, pp. 122-135 Hierdie bron kan geraadpleeg word vir die volle besonderhede waar Boer en Brit vir Marks beroof het.

³³³ H. J. May, *Music of the guns*, 1970, p. 108.

³³⁴ *Ibid.*, p. 118.

³³⁵ *Ibid.*, p. 118-124.

³³⁶ *Ibid.*, p. 138.

eindelik toegelaat is om terug te trek, moes hulle 'n wa en osse teen 'n deposito van £300 van 'n Engelsman leen, want hulle kon geen waarborg gee dat hulle hierdie trekgoed weer sou kon terug besorg nie. Freda was baie gretig om weg te kom, want niemand kon vertrou word nie: "As soon as we left Rhenosterkop the Boers took away the doors and windows of our house, all the furniture and everything useful...Then colonel Plumer arrived...and burnt our home and warehouses to the ground."³³⁷ Dit was 'n hartseer reis wat twee dae geduur het en orals "on the road there were many burned houses or ruins of former dwellings which the British had burnt. There was no sign of life for miles and miles...[only] endless stretches of bare dry veld."³³⁸

Toe die Schlosbergs uiteindelik op Bronkhorstspruit aangekom het, was hulle geskok om te sien hoe hulle huis verwoes is, daar was geen deure, vensters of meubels nie. Daar was wel een vertrek wat bly staan het en waarin 'n Britse offisier hom tuis gemaak het, maar dit dadelik vir hulle ontruim het. Terwyl Schlosberg die wa en osse wat hy geleent het, terug geneem het, het hulle daagliks rantsoene van die Britte gekry want hulle het niks meer gehad om te eet nie. Daarna het Schlosberg die paar muile wat oor was aan die Britte verkoop om geld vir treinkaartjies na Pretoria te kon koop. Hulle het in 'n oop trok in wind en weer vertrek en na ses uur in Pretoria aangekom waar Schlosberg se broer vir hulle 'n huis gekry het. Hier het Freda verneem dat J. Sasson, haar Joodse jeugliefde wat aan die Britse kant geveg het, gesneuwel het.³³⁹

Op Dullstroom, die nedersetting van die Hollanders (in die omgang Klein Amsterdam genoem), het 'n Hollandse Jodin, mev. Clara Himmelhoch, 'n winkel en hotel bedryf. Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog het dit aanvanklik goed gegaan totdat die Boeremagte per geleentheid alles uit haar winkel geneem het wat hulle nodig gehad het en haar met een honderd waardeloze "Blue Backs" vergoed het. Na die vertrek van die Boere, het die Britte onder die bevel van ene generaal Hamilton opgedaag. Hoewel Himmelhoch 'n wit vlag vertoon het, het dit niks gehelp nie en het koeëls om haar en haar kinders gereën terwyl hulle binne geskuil het. Daarna het die soldate haar winkel van voeselvoorrade,veral

³³⁷ *Ibid.*, p. 164.

³³⁸ *Ibid.*, pp. 155-158.

³³⁹ *Ibid.*, pp. 165-168.

sakke vol aartappels, beroof. Sy en haar gesin is daarna na die Middelburgse konsentrasiekamp geneem. Nadat vrede gesluit is het een generaal Muller vir Himmelhoch besoek om sy dank te betuig en het aan haar 'n goue pond as 'n aandenking oorhandig.³⁴⁰

Intussen het Marks die nuwe owerhede leer ken en sosiale verhoudings met Milner, lord Roberts, en majoor-generaal J. Maxwell, die militêre goewerneur in Pretoria, opgebou. Marks was steeds lojaal teenoor sy ou Boerevriende deur byvoorbeeld na die huis van sy vriend P. Grobler, wat Kruger na Europa vergesel het, om te sien, die huur in te vorder en te verseker dat sy familielede versorg is. Hy het ook met die Boerekryger A. D. W. Wolmerans gekorrespondeer wat in Europa ondersteuning vir die ZAR gesoek het. Toe De la Rey, wat toe die assistent-kommandant-generaal van die Boeremagte was, vir Marks op 14 April 1902 ontbied het, het hy met die medewete van die militêre autoriteite, weereens by De la Rey, vir die sluiting van vrede gepleit.³⁴¹

Nadat vredesonderhandelinge vanaf 14 April 1902 tussen die Boereleiers en Kitchener in Pretoria plaasgevind het,³⁴² is daar besluit dat verteenwoordigers van die Boerekommandos op Vereeniging bymekaar sal kom om oor die vredesvoorraades te besin.³⁴³ Om hierdie doelwit te bereik, het 'n groot groep "starving, ragged men, clad in skins and sacking, their bodies covered with sores, from lack of salt and food", bymekaar gekom om verteenwoordigers te kies om op 15 Mei 1902 by Vereeniging te vergader.³⁴⁴ Die Joodse historikus, M. Kaplan, skryf: "Marks moved to Vereniging Estates to make arrangements for the conference and did much before it began, to act as a mediator between the Boers and the British."³⁴⁵ Deurdat Marks 'n week voor die tyd na Vereeniging afgereis het, oënskynlik om praktiese voorbereidings vir die gebeure te tref, was hy ter selfdertyd goed geplaas om 'n ondersteunende rol tydens die vredesonderhandelinge te speel. Hy het byvoorbeeld toegesien dat tente, wat

³⁴⁰ SAJBD argief: Herdruk uit *Die Volk*, 26 November 1943.

³⁴¹ M. Kaplan, *Jewish roots in the South African economy*, 1986, p. 92.

³⁴² T. Pakenham, *Die tweede Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*. In T. Cameron en S. B. Spies, (eds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld* (2e uitgawe), 1988, p. 218.

³⁴³ C. R. de Wet, *De stryd tussen Boer en Brit*, 1902, pp. 371-382; J. Meintjes, De la Rey - Lion of the West, 1966, pp. 257-270; J. C. Smuts, *Jan Christiaan Smuts*, 1952, pp. 80-84.

³⁴⁴ D. Reitz, *Commando: A Boer journal of the Boer War*, 1929, p. 316.

waarskynlik deur Kitchener voorsien is om die afgevaardigdes te huisves, opgeslaan word. 'n Markeetent waarin die onderhandelinge kon plaasvind is ook op grond oos van die dorp en 200 tree van *Vereeniging Estates* se steenmakery opgeslaan. Marks se maatskappy het ook gesorg dat water en elektrisiteit vir die verrigtinge aangebring is. Hy het waarskynlik ook die tente met noodsaklike geriewe soos stoele en tafels voorsien. Aan sy vennoot in Londen het hy geskryf dat hy werklik begerig was om sy ou Boerevriende te help om 'n einde aan die heersende oorlog te maak. Mendelsohn stel dit pertinent dat Marks nie op eie verantwoordelikheid opgetree het nie en dat "the hand of Maxwell or of Marks's other high ranking British friends can surely be detected."³⁴⁶

As dit in gedagte gehou word dat die winter reeds teen die helfte van Mei in Vereeniging 'n aanvang geneem het, dat die afgevaardigdes na drie jaar in die veld fisiek en geestelik afgemat was, kan 'n mens die aanname maak dat Marks veel meer gedoen het as om net namens die Britte die terrein gereed te kry. Geen besonderhede is bekend oor die praktiese voorbereidings wat vir die voorsiening van slaapplek, spysenering, wasgoed, algemene emosionele ondersteuning, vryetydsbesteding en siekeversorging getref is nie. Maar *Vereeniging Estates* het sy eie hospitaal gehad sodat die aanname gemaak kan word dat siekeversorging moontlik verleen is. Op 'n navraag oor die praktiese en alledaagse behoeftes van die afgevaardigdes, het Mendelsohn, Marks se biograaf, in antwoord geskryf:

The Marks papers unfortunately do not provide the sort of detail you require about the practical arrangements at Vereeniging...There is no discussion of the detail of the practical role he might have played. My account in the book reflects pretty comprehensively what the Marks papers contain about the Peace of Vereeniging.³⁴⁷

Dit was 'n koue mistigeoggend toe die sestig³⁴⁸ afgevaardigdes van die twee strydende Republieke op Vereeniging byeengekom het. Die historikus, W. J. de Kock, skryf hieroor: "Christiaan Beyers, dieselfde man wat in ou Sammy Marks se stokery by Hatherley die flouhartiges twee jaar tevore so hard aangespreek

³⁴⁵ M. Kaplan, *Jewish roots in the South African economy*, 1986, p. 92.

³⁴⁶ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 137.

³⁴⁷ Brief van R. Mendelsohn aan A.C. van Wyk, gedateer 28 Augustus 2001.

³⁴⁸ T. Pakenham, *Die tweede Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*. In T. Cameron en S. B. Spies (eds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld* (2e uitgawe), 1988, p. 218.

het, word tot voorsitter gekies....Steyn, liggaamlik gebroke... [sou] in sy tent siek lê."³⁴⁹ Hierby voeg die historikus, N. J. van der Merwe by dat Steyn gemeld het: "Sam Marks, kwamen erheen en hadden onderhou met sommige van de Volksverteenvoordigers. Mij werden 'n visitekaartje en de beste groeten van de heer Marks overgebracht."³⁵⁰ Hierdie is die enigste verwysings na Marks, die Joodse gasheer, wat soveel vir die Boerestryders omgegee het. Volledige notules van die verrigtinge handel net oor die samesprekings en besluite wat geneem is en maak nie melding van die praktiese reëlings wat vir die verloop van die samesprekings getref is nie.³⁵¹ Soos Steyn beweer het, het Marks tydens die samesprekings met sommige Volksverteenvoordigers soos De la Rey en Smuts onderhoude gevoer. So het Smuts, wat nie as 'n afgevaardigde verkies is nie, maar as 'n regsgelerde by die groep ingesluit is, hom na Marks om raad gewend. Albei was gretig dat die oorlog beëindig sou word. Smuts wat die Boere goed geken het, se mening was dat hulle nie vinnig besluite kon neem nie en dat meer tyd vir beraadslaging nodig sou wees. Nadat Marks sò 'n versoek aan Kitchener gerig het, is bykomende tyd vir die onderhandelinge toegestaan. Maar Smuts en De la Rey het nogtans gewonder of hulle die Britte kon vertrou. Hoewel historici, soos W. K. Hancock and J. van der Poel, breedvoerig oor generaal Smuts se rol tydens die vredesonderhandelinge te Vereeniging handel, word geen verwysing na Marks³⁵² se ondersteunenede rol om 'n vertrouensverhouding tussen Boer en Brit te bewerkstellig, vermeld nie.³⁵³ Selfs Pakenham, skryf oor "vredesonderhandelinge" sonder om enigsins na die rol van Marks te verwys.³⁵⁴ Die Britse *Randlord*, J. P. Fitzpatrick bevestig egter die wyse waarop Marks die Boere soos De la Rey en Reitz aangespoor het om die

³⁴⁹ W. J. de Kock, Vereeniging. In J. H. Breytenbach (red.), *Gedenkalbum van die Tweede Vryheidsoorlog*, Kaapstad 1949, p. 317.

³⁵⁰ N. J. van der Merwe, *Marthinus Theunis Steyn, 'n lewensbeskrywing*, 1921, p. 96; J. Meintjes, President Steyn: A biography, 1969, p. 174 bevestig dat Steyn wat deur sy persoonlike geneesheer versorg is, 'n kaartjie van Marks ontvang het om hom beterskap toe te wens.

³⁵¹ C. R. de Wet, *De stryd tussen Boer en Brit*, 1902, pp. 403-508.

³⁵² W. K. Hancock and J. van der Poel (eds.), *Selections from the Smuts papers* (Vol. I), 1966, pp. 511-534.

³⁵³ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 138.

³⁵⁴ T. Pakenham, *Die tweede Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*. In T. Cameron en S. B. Spies (eds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld* (2e uitgawe), 1988, p. 218.

Vredesvoorwaardes van die Britte te onderteken.³⁵⁵ Marks sou die Boere wat nie geneë was om die vredesooreenkoms te teken nie, streng aangespreek het:

We are beaten and we must submit. You agreed to that and now you, who had the courage to bring our country onto war, have not the courage to sign the peace. You would leave it to those on whom you brought the war to save what can be saved for our people, whilst you shirk your responsibility in order that it may be written in history that Fritz Reitz refused to sign. I tell you, you will behave like a man this time, whether you like it or not and you will sign that document...³⁵⁶

Marks het die Boere na Pretoria vergesel, waarna hy huis toe gegaan het en die Boere die vredesooreenkoms met die Britte op Saterdag 31 Mei 1902 in Melrose Huis in Pretoria in teenwoordigheid van hulle regsverteenvoerdiger, R. Solomon, onderteken het.³⁵⁷ Die volgende dag, Sondag 1 Junie, het Marks vir Milner op Zwartkoppies onthaal. Tussen hom en Marks het wedersydse respek bestaan en Milner wou waarskynlik sy opinie oor die onderhandelinge met Marks deel. Die volgende dag, Maandag 2 Junie 1902, het die Boereleiers weer vir Marks gevra om saam na Vereeniging terug te gaan, sodat hy die ander afgevaardigdes kon oortuig dat die Britte hulle woord sou hou en dat "the farmers were well treated by the English...They also expected [him] to see that the laws are not made which will interfere with their freedom."³⁵⁸ Op Vereeniging aangekom het die Boere-afgevaardigdes egter die voorwaarde gestel dat "Botha, de (sic) la Rey and de (sic) Wet should go to Europe and try to raise further funds for the ruined Burghers and it was expected by the Delegates that at least a million [pounds] would result of this visit,"³⁵⁹ aangesien hulle ontevrede was met die bedrag wat met die Britte vir oorlogsvergoeding ooreengekom is.

Tydens Marks se terugreis vanaf Vereeniging na Pretoria in Junie 1902 moes hy in 'n oop spoorwegwa reis omdat vroue en kinders in die enigste ander passasierswa, dié van die kondukteur, gereis het. Dit het tot 'n ernstige ooginfeksie gelei. Hy moes gevolglik die Boereleiers, wat beplan het om

³⁵⁵ A. H. Duminy and W. R. Guest (eds.), *Fitzpatrick: South African politician selected papers, 1888-1906*, 1976, pp. 327-328.

³⁵⁶ *Ibid.*, p. 328;

³⁵⁷ M. Rabonowitz, The family of Saul Solomon. In M. de Saxe and I. M. Goodman (eds.), *The South Africa Jewish year book*, 1929, pp. 234-235.

³⁵⁸ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 140.

³⁵⁹ A. H. Duminy and W. R. Guest (eds.), *Fitzpatrick: South African politician selected papers, 1888-1906*, 1976, p. 325.

Brittanje en Europa te besoek, in 'n donker kamer te woord staan.³⁶⁰ Gedurende hierdie samesprekings het Marks gepoog om die Boere af te raai om na Europa te vertrek omdat hy seker was dat "the Continental people would talk a great deal but find no money."³⁶¹ Marks was oortuig dat dit 'n futiele reis sou wees en dat dit die Britse owerheid net die harnas sou injaaag. Marks, hoewel hy in hierdie stadium 'n anglofiel was, het as 'n bemiddelaar tussen die Boere en die owerheid, moeite gedoen om die Boere te oortuig om hulle afkeer aan Milner te laat vaar en by die funksionering van die nuwe administrasie te berus.³⁶²

Nadat Marks vroeg in Junie 1902 na Pretoria teruggekeer het, het hy uiteindelik die vreugde van vrede met genoegdoening gesmaak. Marks het in 'n brief aan sy vennoot in Londen geskryf: "A person is always satisfied when his work is not thrown away. I do not congratulate myself on that little business. I do not think there was anybody in Johannesburg or Pretoria who could, or would have done it..."³⁶³ Marks het sy vriende, die Boeregenerals De la Rey, Botha en die staatsekretaris Smuts, geloof vir hulle aandeel om vrede te bewerkstellig. Daarbenewens het hy ook erkenning gegee aan die wyse waarop die Britse owerhede hom in sy bemiddelaarsrol ondersteun het en verduidelik "how much I was indebted to General Maxwell, who was the Governor of Pretoria...one of the most sensible and courteous gentleman I have met..."³⁶⁴ Hiermee het Marks uiteindelik sy doel bereik om die onnodige slagting van mense te beëindig. Voorts kon hy hom daarop toelê om die Boere te verseker dat "the people of Great Britain are not the wicked creatures they have been represented...[and] to reduce Boers' hostility to the city [Johannesburg] they held responsible for the war."³⁶⁵ Op hierdie wyse kon Marks sy vredemakersideaal, waarmee hy voor die Anglo-Boereoorlog begin het, verwerklik sien.

Die vooraanstaande Johannesburgse Jood, H. F. Cohen het op 'n vernuftige wyse daarin geslaag om die nuus van vredesluiting baie vroeg by sy vriend E.

³⁶⁰ R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, pp. 138-140, hierdie besoek van die Boeregenerals was teen Marks se wens.

³⁶¹ A. H. Duminy and W. R. Guest (eds.), *Fitzpatrick: South African politician selected papers, 1888- 1906*, 1976, p. 325. Fitzpatrick bevestig dat Marks as 'n tussenganger of bemiddelaar opgetree het.

³⁶² R. Mendelsohn, *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, 1991, p. 147.

³⁶³ *Ibid*, pp. 138-139.

³⁶⁴ *Ibid*.

Wallace, die verslaggewer van die *London Daily Mail* in Johannesburg, te kry. Cohen het naamlik vooraf met sy broer Caesar in London afgespreek dat wanneer hy bevestiging van die vredesluiting kry, hy aan laasgenoemde 'n boodskap "Bought 10 000 Rand Colleries" sou stuur. Op hierdie wyse het hulle die streng militêre sensorskap vrygespring en het die *London Daily Mail* die nuus oor vredesluiting gepubliseer, selfs nog voordat die Britse regering dit formeel ontvang het.³⁶⁶

In Transvaal was die Jode oproeg dankbaar dat die vrede uiteindelik gesluit is. Rabbi Rabinowitz het verduidelik "when peace was declared...prayers of thanksgiving were held in both the *Johannesburg Hebrew Congregation* and the *Witwatersrand Old Hebrew Congregation* on 8 June, Johannesburg could be said to have returned to normal."³⁶⁷ Die Joodse vlugtelinge in Kaapstad was veral verlig toe die vrede uiteindelik in 1902 gesluit is en "[the] Transvaal refugees returned to their homes."³⁶⁸ Die terugkerende Jode het hulle waardering getoon deur £50 aan die Hebreeuse skool in Kaapstad te skenk. Hulle het ook 'n soewernierpamflet, waarin Herz se preek opgeneem is, saam met die *Kol Nidre*-bede wat hy tydens die Joodse Nuwejaar gelewer het, as waardering aan die Joodse gemeente geskenk. Daarbenewens het die Jode 'n spesiale dankseggingsdiens georganiseer om die verstryking van hulle ballingskap te vier en dank te betuig vir die gasvryheid wat hulle ontvang het.³⁶⁹ 'n Spesiale dankseggingsdiens is ook in Durban gehou waartydens eerwaarde W. Kantrovitch opgetree het om die vrede te gedenk en die hoop uit te spreek dat die voormalige vyande saam sal werk om die welsyn van die land te bevorder.³⁷⁰

'n Boerejood, P. Cohen, wat president Kruger op die Gelderland na Europa vergesel het, het die Boerebelange in so 'n mate op die hart gedra dat hy na die

³⁶⁵ *Ibid.*, p. 141.

³⁶⁶ J. Mervis, Jewish life in Johannesburg in 1903. In *Jewish Affairs*, December 1983, p. 18.

³⁶⁷ L. I. Rabinowitz, The Transvaal congregations. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 178.

³⁶⁸ L. Herrman, *The Cape Town Hebrew congregation 1841-1941*, (n.d.), p. 78.

³⁶⁹ I. Abrahams, Western Province Jewry. In G. Saron and L. Hotz (eds.), *The Jews in South Africa: A history*, 1955, p. 39.

³⁷⁰ S. G. Cohen, *A history of the Jews in Durban, 1825 - 1918*. M. A. Thesis, University of Natal, Durban, 1977, p. 214.

vredesluiting geweier om onder die Britse gesag te dien. Daarbenewens het 'n Litause Boerejood, L. Rabinowitz, ook na die vredesluiting verkies om na sy tuisland terug te keer, eerder as om onder Britse gesag in Transvaal te woon.³⁷¹ Talle Jode in die buiteland was ook die Boeresaak goedgesind. Die Oos-Europese koerant, *Hamelitz* het by die sluiting van vrede in 1902 geskryf:

Transvaal gold and the morbid pleasure of spilling the blood of the Boers has cost the English much blood of their own and their victory is worse than most defeats. Generation after generation will tell, not of the English victory, but of the Boer's bravery.³⁷²

SAMEVATTING

Die Jode in die ZAR se ervaring van, en belewenisse tydens die Anglo-Boereoorlog, word selde deur kultuurhistorici in ag geneem. Inligting is in elk geval nie vryelik beskikbaar nie sodat die ontworpeling wat Jode ondergaan het, nie algemeen begryp word nie. Deurdat die meeste Jode as Uitlanders bestempel is, moes hulle soos die Britse onderdane die ZAR verlaat. Andere het wel verlof gekry om in die ZAR aan te bly en het op een of ander wyse by die Boeresaak en die kommandos betrokke geraak. Hoewel min inligting uit Transvaalse koerante tydens die Anglo-Boereoorlog beskikbaar is, toon die bronne wat wel geraadplaag is dat Joodse stereotipes wat reeds voor die oorlog ontstaan het, die Jode wat na die hawestede moes uitwyk, gevolg het.

In die Kaapkolonie waarheen die meeste Anglo-Jode uitgewyk het, het die koerante wat pro-Brits ingestel was, ook daarin geslaag om anti-Boerpropaganda te versprei, wat die gevolg gehad het dat die Joodse vlugtelinge gaandeweg meer en meer met die Britse leefwyse geïdentifiseer het. Maar dit is veral die mindergoede Jode wat as "onwenslikes" en *Peruvians* beskou is, wat as gevolg van hulle vlugtelingsstatus, hulpbehoewend was en anti-Semitisme ervaar het. Hoewel die gegoede Jode selfversorgend was, was daar ook onder hulle diegene wat die stigma van vlugtelingskap, aangevoel het. *The Cape Times* was ook betreklik negatief ingestel teenoor die *Randlords*, die mynkapitaliste, wat net

³⁷¹ SAJBD argief: *Rabinowitz Papers*, pp. 18, 24, 28; G. Shimoni, *Jews and Zionism: The South African experience (1910-1967)*, 1980, p. 69.

³⁷² M. P. Grossman, *A study of the trends and tendencies in Hebrew and Yiddish writings in South Africa since their beginnings in the early nineties of the last century to 1930*, 1973, Ph. D. Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, 1973, p. 271.

in geld belang sou stel en nie veel vir die werkersklas omgegee het nie. Maar die Joodse vlugtelinge in Kaapstad het 'n positiewe bydrae tot die Joodse gemeenskapslewe gemaak en ywerig tot die gemeentelike bedrywighede bygedra, terwyl sommiges by die Britse leer aangesluit en sò hulle lojaliteit aan die Britte betoon het.

Die gevallestudies wat opgevolg is, toon dat die lojale Jode, soos Marks en Schlosberg op hulle plekke en mev. Himmelhoch met haar winkel, sleg deurgeloop het onder sowel die Boere- as die Britse magte en finansieel baie skade gelei het. Hoewel die Boeremagte Schlosberg en sy gesin goedgesind was, en hulle die Boeresaak gesteun het, het hulle kwaai straf verduur veral van die vrywilligerkorps, maar ook van die Boere- en die Britsemagte wat op hulle plekke aangedoen het. Die Schlosbergdogter, Freda, het die omstandighede in haar dagboek beskryf hoe hulle as 'n Joodse gesin, tussen die Boere- en Britse magte vasgevang is en hulle al hulle aardse besittings verloor het.

Marks het telkens gepoog om as 'n bemiddelaar tussen die Boere en die Britte op te tree om vrede te bewerkstellig. Hy was deurgaans lojaal aan sy Boerevriende en het ondersteuning aan hulle leiers en gesinne verleen. Nogtans is min inligting oor Marks se bedrywighede tydens die Anglo-Boereoorlog beskikbaar, selfs *Die Volk* wat daarop ingestel was om hulde aan Joodse vegters te bring, het Marks se rol as 'n vredesstryder en bemiddelaar misgekyk. Die wyse waarop Marks in die agtergrond 'n ondersteunende rol, veral tydens die vredesonderhandelinge, gespeel het, is ook nie na wense deur die Boere, selfs generaals Smuts erken nie. Derhalwe is die inligting oor Marks wat deur Mendelsohn in sy boek *Sammy Marks: "The uncrowned king of Transvaal"*, wat in 1991 verskyn het, van kardinale kultuurhistoriese belang.

Nog 'n gevolgtrekking wat gemaak kan word is dat almal, Jode en *Gentiles*, slagoffers van die Anglo-Boereoorlog was. Die sogenaamde "kapitaliste", dit wil sê die Joodse *Randlords* wat die oorlog sou veroorsaak het, het swaar finansiële en bydryfsgesentreerde verliese ondervind, maar is gretig terug verwelkom om die ekonomie weer op te bou. Die Joodse vlugtelinge moes geduldig wag tot die vrede gesluit is om tot die Transvaal toegelaat te word. Die rede was dat die vrywilligers wat by die Britse magte aangesluit het, sou muit en die oorlogspoging

in die wiele sou ry. Die laer klasse en ander "onwenslikes" is aanvanklik met 'n ferm hand verhoed om na die Transvaal terug te keer.

Die wyse waarop talle "onwenslike" Jode in Transvaal deur die Britte bymekaaar gemaak is, sonder verhoor opgesluit en daarna die land uit gesit is, is ook deel van die Joodse ervaring van die Anglo-Boereoorlog waарoor min bekend is aangesien die uitwerking van hierdie sosiale ingeneurswese, selde deur geskiedskrywers geopper word. Oor die ervarings van die "onwenslikes" wat na hulle lande van herkoms teruggestuur is en waar meer ontberings in die onvriendelike Russiese gebiede op hulle gewag het, is min bekend. Maar dat dit ook trauma ingehou het, kan nooit ontken word nie.

Die Jode, as 'n minderheidsgroep, se ervaring van die Anglo-Boereoorlog het betekenisvolle gevolge gehad. *Enersyds*, het Jode se patriotisme getoon dat hulle lojaal was aan dié gemeenskappe, die Britse- en, of die Boeregemeenskappe, wat hulle op een of ander tyd tydens hulle diaspora, gehuisves en teen Jodehaat beskerm het. Sekere Jode was ook ten spyte daarvan dat hulle tradisioneel 'n afkeur aan oorlog het, bereid om hulle lewe vir of die Boere- of vir die Britsesaak op te offer. *Andersyds*, het die Anglo-Jode hulle verhouding met die Britte, wat geneig het om anti-Semities te wees, verstewig, wat vir hulle na die oorlog voordelig sou wees. Daarenteen is sommige Jode wat nie aan die oorlog deelgeneem het nie en na die Kaapkolonie as vlugtelinge uitgewyk het as "undesirables" getipeer, sodat hulle met moeite deur Milner aanvaar is en sommiges selfs uit die land verban is.

Die Joodse *Randlords*, wat sou help om die myne weer in produksie te kry en die ekonomie onder moeilike omstandighede op te bou, se teenwoordigheid is deur Milner hooggeag. In 'n studie soos hierdie kan die gevoel van sosiale ontworteling van Jode wat nog skaars in die land gevestig het, toe die oorlog 'n werklikheid geword het, nie ten volle begryp word nie. Daar kan alleenlik vermoed word dat hulle weereens 'n diaspora beleef het toe hulle op een of ander wyse by die veranderende omstandighede moes aanpas. Teen die tyd dat vrede gesluit is was die Jode se materiële *welvaart* op 'n laagtepunt en hulle sosiale *welzijn* afhanklik van die wyse waarop hulle gemeenskapslewe opgebou kon word. Deurdat die Jode die vrede met dankseggingsdienste afgesluit het, kan die afleiding gemaak word dat hulle die toekoms met 'n diep geestelike ingesteldheid verwelkom het.